

Klaus Ziemer

Wejście AfD do Bundestagu – cezurą w powojennej historii Niemiec

SŁOWA KLUCZOWE:

*Alternative für Deutschland (AfD), populizm prawicowy, system partyjny
RFN, ekstremizm prawicowy w RFN, zachowanie wyborcze*

STUDIA I ANALIZY

Wybory do Bundestagu 24 września 2017 roku gruntownie zmieniły scenę polityczną w Niemczech. Po raz pierwszy od ponad 60 lat zasiadzie w Bundestagu aż sześć frakcji¹, a jeszcze nigdy partia, w której przynajmniej odłam propaguje hasła otwarcie rasistowskie i neonazistowskie nie weszła do parlamentu na poziomie federalnym. Założona w 2013 roku partia *Alternative für Deutschland* (Alternatywa dla Niemiec, AfD) otrzymała 12,6% głosów i 94 mandatów. Wielka koalicja z CDU/CSU i SPD, która cztery lata temu miała 67,2% głosów straciła 13,8%. Według arytmetyki parlamentarnej mogłaby dalej rządzić, ale kierownictwo SPD od razu po ogłoszeniu pierwszych wyników wyborczych zadeklarowało, że partia ta przejdzie do opozycji. Powstanie więc prawdopodobnie koalicja „Jamajka”², choć koalicja FDP i Zielonych wydaje się być trudna do zrealizowania³, a po raz pierwszy jest w Bundestagu silna partia po prawej strony chadecji.

¹ Tylko po pierwszych wyborach do Bundestagu w roku 1949 było więcej klubów parlamentarnych: 9 frakcji (plus 4 posłów niezrzeszonych).

² Wyniki CDU/CSU w grafikach zawsze są przedstawione w kolorze czarnym, FDP żółtym, a Zieloni noszą kolor już w nazwie. Barwy narodowe Jamajki to czarny, żółty i zielony kolor. Dlatego na koalicję z CDU/CSU, FDP i Zielonych zadomowił się wyraz „Jamajka”.

³ Koalicja „Jamajka” działała na poziomie regionalnym w kraju Saary od listopada 2009 r., do stycznia 2012 r. i skończyła się fiaskiem. Od czerwca 2017 r. istnieje taka koalicja

Ten artykuł próbuje wyjaśnić, jak doszło do powstania AfD, jakie są jej założenia programowe, dlaczego odniosła wspomniane sukcesy wyborcze, jakie są prawdopodobne skutki dla stabilności systemu politycznego Niemiec i jakie problemy badawcze stwarza nowa sytuacja dla politologów. W obliczu trudnego dziedzictwa narodowosocjalistycznego wydaje się być uzasadnionym na początku analizy przedstawić, jak rozwijała się skrajna prawica w Niemczech po II wojnie światowej i w jakim zakresie AfD jest nowym zjawiskiem.

Skrajna prawica w Niemczech powojennych

Po zakończeniu II wojny światowej postawy polityczne znacznej części społeczeństwa niemieckiego były dalekie od demokratycznych. Alianci anglosascy w ramach denazyfikacji realizowali koncepcję „reedukacji” lub „reorientacji”, która miała na dłuższą metę zmienić Niemców na „prawdziwych” demokratów. Służyły temu media cenzurowane, odpowiednie programy szkolne, ale równocześnie stworzenie katedr nauk o polityce, które do połowy lat 60. pełniły przeważnie funkcję uczenia kryteriów, według których funkcjonuje dobrze zarządzane państwo. Ojcowie konstytucji (Ustawy Zasadniczej) Republiki Federalnej nie mieli złudzeń co do postaw demokratycznych własnego społeczeństwa. Dlatego wnioskami z porażki Republiki Weimarskiej były nie tylko zmiany instytucjonalne, ale również wprowadzenie zasady tzw. „demokracji broniącej się”. Między innymi, Trybunał Konstytucyjny może zdelegalizować partię polityczną, której program i/albo działalność nie jest kompatybilna z zasadami konstytucji. W 1952 r. Trybunał Konstytucyjny zabronił istnienia założonej w 1949 roku „Sozialistische Reichspartei” (SRP), która w 1951 r. weszła do parlamentów regionalnych w Dolnej Saksonii i Bremie, jako partię następczą NSDAP, a w 1956 roku zdelegalizował Komunistyczną Partię Niemiec (KPD).

Różne czynniki, w szczególności tzw. „niemiecki cud gospodarczy”, przyczyniły się do postępującej konsolidacji ustroju demokratycznego. Wysoka frekwencja wyborcza w wyborach do Bundestagu (1953: 86%, 1957: 87,8%, 1961: 87,7%) dała legitymację nowemu ustrojowi. Badania w ramach pionierskiego studium porównawczego o kulturze politycznej, które Gabriel Almond i Sydney Verba przeprowadzili na przełomie

w Szlezwiku-Holsztynie. Jednakże w grudniu 2017 roku lider FDP zerwał rozmowy koalicyjne z CDU/CSU i Zielonymi wskazując na istotne rozbieżności programowe.

lat 50./60. XX w. w pięciu państwach pokazały jednak, że zaangażowanie polityczne przeważającej większości obywateli w Niemczech Zachodnich ograniczyło się do głosowania raz na cztery lata. Autorzy porównywali ich postawy polityczne i zachowanie ze społeczeństwem niemieckim za Bismarcka i określili je jako „kulturę poddanych” („subject culture”)⁴.

Przełomowe znaczenie dla stopniowej zmiany kultury politycznej w Niemczech miała druga połowa lat 60. Stworzenie pierwszej „wielkiej koalicji” (CDU/CSU i SPD) w 1966 r. spowodowało, że w Bundestagu opozycja (FDP) posiadała tylko 10% mandatów, co nie wystarczyło na wypełnianie przez nią roli jedynej opozycji. Powstała nieformalna opozycja pozaparlamentarna (*Außerparlamentarische Opposition*, APO), która demonstracjami różnego rodzaju wprowadziła innowację w życie publiczne. Wzmocnione zostały te nowatorskie elementy przez bunt „pokolenia 1968”, który w wielu rodzinach prowadził również do zaciętych dyskusji młodych z rodzicami i dziadkami co do ich roli w czasie narodowego socjalizmu.

W drugiej połowie lat 60. doszło również do pierwszej recesji ekonomicznej w Republice Federalnej. Korzystała z niej założona w 1964 roku NPD (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*, Partia Narodowo-Demokratyczna Niemiec). Jej kierownictwo składało się z funkcjonariuszy niemiecko-narodowej partii *Deutsche Reichspartei* (DRP), która istniała od 1950 do 1965 roku, postulowała restytucję „granic minimalnych” Niemiec z 1937 roku, dążyła do zjednoczenia byłych członków NSDAP i w 1961 roku z wynikiem 5,1% przekroczyła próg 5-procentowy w wyborach do Landtagu w Nadrenii-Palatynacie. Oprócz tego, w kierownictwie NPD znaleźli się funkcjonariusze regionalnej *Deutsche Partei* (DP) z Dolnej Saksonii i Bremy, kilku członków odłamu narodowo-liberalnego FDP i przedstawiciele skrajno-prawicowych mniejszych partii. Na listy NPD głosowali wyborcy zaniepokojeni zmianą strukturalną, w szczególności w regionach wiejskich⁵, ale również zwolennicy haseł antydemokratycznych, nacjonalistycznych i rewizjonistycznych. W centrum dyskursu NPD był naród niemiecki. Po uzyskaniu 2% głosów w wyborach do Bundestagu 1965 r., weszła ona od 1966 roku do siedmiu parlamentów

⁴ G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963.

⁵ Pod tym względem można było znaleźć sporo analogii do regionów w USA, które również podlegały strukturalnym zmianom gospodarczym, por. m.in. Th. Herz, *Soziale Bedingungen für Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland und in den Vereinigten Staaten*, Meisenheim am Glan 1975 oraz w latach 50. u zwolenników Pierre’a Poujade’a we Francji.

regionalnych, osiągając najlepszy wynik (9,8%) w 1968 r. w Badenii-Wirtembergii. W wyborach do Bundestagu w 1969 r. nie przekroczyła jednak progu 5-procentowego (4,3%). Kluczowy konflikt polityczny po 1969 roku toczył się wokół *Ostpolitik*, która była ważnym tematem NPD i którą jak najmocniej potępiała. Ponieważ jednak chadecja również odrzuciła *Ostpolitik*, wyborcy preferowali CDU/CSU. NPD wypadła ze wszystkich parlamentów regionalnych, a w wyborach do Bundestagu w 1972 r. otrzymała tylko 0,6% głosów. W następnych latach NPD pozostawała partią bez większego znaczenia. W wyborach do Bundestagu zanotowano bardzo wysoką frekwencję (ok. 85%) i koncentrację głosów na trzech ugrupowaniach CDU/CSU, SPD i FDP. Dopiero w 1983 roku Zieloni jako czwarta partia polityczna weszli do Bundestagu.

Wspomniana wysoka koncentracja głosów na partię demokratyczne ukryła jednak dalej istniejące w społeczeństwie niemieckim poglądy skrajno-prawicowe. Badania przeprowadzone w latach 1979/80 na zlecenie Urzędu Kanclerskiego przez Instytut SINUS pokazały, że 13% społeczeństwa ma „zamknięty światopogląd skrajno-prawicowy”, w tym 6% aprobuje skrajno-prawicowe akty przemocy, a dalsze 2% stanowią skrajno-prawicowy potencjał „eko”, tzn. łączący starą ideologię „krew i ziemia” („Blut und Boden”) z aktualną debatą o zagrożeniu środowiska⁶.

Najbardziej widocznym wyrazicielem pozycji skrajno-prawicowych był tygodnik «National- und Soldatenzeitung» (nakład przekraczający 100.000 egzemplarzy), który relatywizował niemieckie zbrodnie wojenne podkreślając bezprawie przeciwko Niemcom po wojnie, przesuwając dobro etnicznie rozumianego narodu niemieckiego w centrum postulatów politycznych i domagał się przedwojennych granic niemieckich. Redaktor naczelny i właściciel tygodnika, Gerhard Frey (1933–2013), założył w 1971 roku stowarzyszenie *Deutsche Volksunion* (Niemiecka Unia Narodowa, DVU), które w 1988 roku przekształcił w partię polityczną, rozczarowany z kontynuacji *Ostpolitik* przez rząd Helmuta Kohla. „Program działania” („Aktionsprogramm”) DVU z roku 1972 pokazał w znacznych częściach podobieństwa do programu NSDAP z roku 1920⁷. Korespondencja Urzędu Federalnego kierowana do Urzędu Ochrony Konstytucji oceniła, że w DVU można znaleźć wrogość wobec cudzoziemców, antysemityzm, próby odciążenia Niemiec od prześladowania Żydów i zbrodni wojennych, agitację przeciwko „reedukacji”, agitację przeciwko reprezen-

⁶ 5 Millionen Deutsche: „Wir sollten wieder einen Führer haben...“. Die SINUS-Studie über rechtsextremistische Einstellungen bei den Deutschen, Reinbek 1981, s. 77 i n.

⁷ G. Hertel, *Die DVU – Gefahr von Rechtsaußen*, Monachium 1998, s. 8.

tantom demokracji i propagowanie „męczeństwa” aktywistów skrajnie prawicowych⁸. Merytorycznie i organizacyjnie DVU można było zaliczyć do „starej prawicy”.

Na poziomie parlamentarnym Frey mobilizował wszelkie siły w wyborach regionalnych w Bremie w 1987 r. DVU wydała w kampanii wyborczej więcej pieniędzy niż CDU i SPD razem i zawarła umowę z NPD o współpracy i o rezygnacji z rywalizacji przeciwko sobie w wyborach. Dzięki przepisowi tamtejszej ustawy wyborczej udało się DVU z wynikiem 3,4% głosów zdobyć jeden ze 100 mandatów. Taki sukces w najmniejszym kraju związkowych udało się jeszcze cztery razy, w 1991 r. z najlepszym wynikiem 6,8% głosów i 5 mandatów, możliwy m.in. dzięki współpracy z NPD, która otrzymała miejsca na listach DVU⁹. W latach 90. udało się DVU wejść do trzech dalszych landtagów (1992 r.: Szlezwik-Holsztyn 6,3% głosów, w Brandenburgii w 1999 r. – 5,3%, a w 2004 r. – 6,1% oraz z najlepszym wynikiem w 1998 r. w Saksonii-Anhalt z 12,9% głosów). Członkowie klubów parlamentarnych DVU byli jednak mało kompetentni i często skłóceni między sobą, dlatego ich frakcje z reguły szybko się rozpadły. W 2011 r. DVU przystąpiła do NPD.

Niewielką partią prawicową, umieszczoną między konserwatyzmem i skrajną prawicą byli Republikanie, założeni w 1983 r. przez byłych członków CSU. Od 1985 roku nowy przewodniczący Franz Schönhuber, który chwalił się członkostwem w Waffen-SS starał się nadać bardziej prawicowy kurs partii. Podczas fali imigrantów i azylantów z końca lat 80. i początku lat 90. partia ta osiągnęła w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1989 r. 7,1% (w Bawarii nawet więcej niż 14%) głosów i weszła do różnych parlamentów regionalnych (Berlin 1989 r.: 7,5%, Badenia-Wirtembergia 1992 r.: 10,9%, a 1996 9,1%). Po zaostrzeniu prawa do azylu i spadku liczby azylantów partia straciła poparcie i pozostaje dzisiaj bez większego znaczenia (wynik w wyborach do Bundestagu z 2013 r.: 0,2%; w 2017 r. w ogóle nie wystartowała). Sądząc po wynikach do landtagu w Badenii-Wirtembergii w 2016 r. większość dotychczasowego elektoratu Republikanów przeszła do AfD.

Po zjednoczeniu Niemiec zaskoczenie stanowiły dobre wyniki partii skrajnej prawicy, przede wszystkim NPD, w nowych landach, szczególnie w Saksonii i Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Dziwi to dlatego, że NRD od samego początku deklarowała się jako państwo „antyfaszystow-

⁸ Bundesamt für Verfassungsschutz, „Deutsche Volksunion“ (DVU). *Strukturanalyse einer rechtsextremistischen Partei*, Kolonia 1998.

⁹ G. Hertel, *Die DVU...*, s. 11.

skie”. Wszelkie objawy prawicowo-ekstremistyczne były zabronione. Jednak pod koniec lat 70. powstały młodzieżowe środowiska punków, skinów i neonazistów, widoczne również w centrach miast i przede wszystkim jako chuligani na stadionach futbolowych. Kiedy członkowie przywołanych środowisk skrajnie prawicowych napadli na „alternatywny” koncert rockowy w kościele Zionskirche w Berlinie Wschodnim w 1987 roku i pobili jego uczestników, istnienie ugrupowań skrajnie prawicowych w NRD stało się oczywiste. Na przełomie lat 1988/89 wszczęto 481 postępowań przeciwko ponad 1000 osobom¹⁰. W marcu 1989 r. reżyser Konrad Weiß opublikował artykuł o zjawisku neofaszystów w NRD w czasopiśmie drugiego obiegu «Kontext»¹¹, który już miesiąc później został przedrukowany w polskiej «Polityce».

Po upadku muru berlińskiego, już w styczniu 1990 roku stworzono pierwsze załóżki partii skrajno-prawicowych na terenie NRD, częściowo wspierane przez członków NPD zachodnioniemieckiej i Republikanów. Jednak przez całe lata 90. NPD, Republikanie i DVU pozostawały w wyborach daleko od progu 5-procentowego. Tylko w wyborach do landtagu w Brandenburgii w 1999 r. DVU osiągnęła 5,3% i w 2004 r. nawet 6,1%. Już w następnych wyborach w 2009 r. otrzymała tylko 1,2%, a po fuzji z NPD przywoływana partia uzyskała w 2014 r. 2,2%.

Jednym z czynników, które przyczyniły się do rozwoju postaw skrajno-prawicowych w nowych landach, a szczególnie w regionach blisko granicy z Polską i Republiką Czeską, było rozszerzenie Unii Europejskiej na wschód w 2004 roku. Landy wschodnie Republiki Federalnej Niemiec charakteryzował wyższy poziom bezrobocia niż landy zachodnie (2004 r.: 8,5% na zachodzie, 18,4% na wschodzie). Przystąpienie sąsiednich państw Niemiec do UE było postrzegane przez wielu osób jako zwiększenie niepewności i zagrożenia dotychczasowego statusu społecznego przez domniemanych tańszych konkurentów o miejsca pracy. Obawę rosnącego bezrobocia w Niemczech generalnie wyraziło aż 67,3% badanych. Na pytanie, czy osoba ankietowana czuła się osobiście zagrożona pod tym względem rozszerzeniem UE, tylko 20,0% odpowiadała potwierdzająco. Polacy i Czesi w znacznie większym stopniu niż Niemcy oczekiwali poprzez rozszerzenie UE możliwości awansu społecznego, Niemcy natomiast spodziewali się raczej utraty pozycji społecznej. Dotyczyło

¹⁰ M. Neureiter, *Rechtsextremismus im vereinten Deutschland. Eine Untersuchung sozialwissenschaftlicher Deutungsmuster und Erklärungsansätze*, Marburg 1996, s. 38 i n.

¹¹ K. Weiß, *Die neue alte Gefahr. Junge Faschisten in der DDR*, „Kontext” 1989, nr 5 (marzec), <http://www.bln.de/k.weiss/gefahr.pdf> (dostęp: 13.10.2017). Przedruk w Polsce: K. Weiß, *Tysiąc brunatnych. Neonaziści w NRD?*, „Polityka”, nr 15, 15 IV 1989, s. 12

to przede wszystkim osób mieszkających w pobliżu granicy z niskimi dochodami i z niskim wykształceniem, zagrożonych bezrobociem¹².

Z powyższych obaw korzystała przede wszystkim NPD, ostrzegając przed groźbami związanymi z nowymi członkami Unii Europejskiej. Politycy niemieccy partii rządzących, choć wiedzieli, że w praktyce powyższe obawy były nieuzasadnione, z pobudek czysto wyborczych prowadzili odpowiednią politykę np. w sprawie nieograniczonego dostępu nowych członków do rynku pracy (dopiero siedem lat po przystąpieniu do UE). Mimo to, zwłaszcza w regionach położonych blisko granicy z Polską i Republiką Czeską, które cierpiały z wysokiego stopnia bezrobocia, wyniki wyborcze NPD były szczególnie spektakularne. W Saksonii NPD otrzymała w wyborach do Landtagu w 2004 r. 9,2% (poprzednio 1,2%) a w 2009 r. 5,6%. W 2014 r. NPD nie weszła do Landtagu (4,9%), bo po raz pierwszy kandydowały listy AfD, które zdobyły 9,7%. Podobny rozwój można było zaobserwować w Meklenburgii-Pomorzu Przednim, gdzie NPD w wyborach do Landtagu otrzymała w 2006 r. 7,3%, a w 2011 r. 6,0%, natomiast w 2016 r. tylko 3,0% (AfD 20,8%).

Wniosek o delegalizację NPD, który stawiwały rząd federalny i obie izby parlamentu, został odrzucony przez Federalny Trybunał Konstytucyjny w 2003 r., ponieważ w kierownictwie NPD było za dużo funkcjonariuszy służb specjalnych z Urzędu Ochrony Konstytucyjnej, co pozwalało wnioskować, że NPD jest sterowane i radykalizowane przez wspomniany organ władzy publicznej. Nowy wniosek w 2017 roku został ponownie odrzucony, ale uzasadnienie było godne zwrócenia uwagi. NPD została oceniona jako partia, która dąży do celów, które nie są do pogodzenia z konstytucją, ale faktyczne znaczenie partii jest tak małe znaczące, że nie warto jej zdelegalizować¹³. Równocześnie wyrok zawierał wskazówkę, że jest trudno do zaakceptowania, iż partia, której działalność jest sprzeczna z zasadami konstytucji otrzymuje państwowe środki finansowe. Odpowiednio Bundestag 22 czerwca 2017 r. zmienił

¹² Por. S. Rippl, D. Baier, K. Boehnke, *Europa auf dem Weg nach rechts? Die EU-Osterweiterung und ihre Folgen für politische Einstellungen in Deutschland, Polen und der Tschechischen Republik*, Wiesbaden 2007.

¹³ Por. Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 17. Januar 2017 – 2 BvB 1/13; https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html (dostęp: 13.10.2017); C. Leggewie, J. Lichtl, H. Meier, „Hohe Hürden“ sehen anders aus. Das abermalige Verbotsverfahren gegen die NPD. Kritik des Urteils (Teil 3), „Recht und Politik“ 2017, nr 2, s. 145–173; W. Kluth, *Die erzwungene Verfassungsänderung: Das NPD-Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 17. Januar 2017 und die Reaktion des verfassungsändernden Gesetzgebers*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen“ 2017, nr 48 (3), s. 676–690.

art. 21 Ustawy Zasadniczej pod tym względem, że przywołane partie są wykluczone z dofinansowania państwowego. Bundesrat na to również wyraził zgodę¹⁴. W wyborach do Bundestagu w 2017 r. NPD otrzymała tylko 0,4% głosów (2013 r.: 1,3%), a tym samym nawet nie zdobyła 0,5%, które są warunkiem dofinansowania partii ze środków państwowych.

Alternative für Deutschland (Alternatywa dla Niemiec, AfD) – nowe zjawisko polityczne w Niemczech

Frustracja z kryzysu ruro i obawa, że Niemcy mają spłacać długi „nie-solidnych” południowych członków UE, były głównym powodem założenia w lutym 2013 r. partii AfD przez szanowanych profesorów ekonomii z Aleksandrem Lucke na czele. Do zarządu należał także Hans-Olaf Henkel, długoletni przewodniczący Związku Niemieckiego Przemysłu oraz przewodniczący Leibniz-Gemeinschaft, renomowanej organizacji, pod której „dachem” zorganizowanych jest obecnie 91 naukowych organizacji pozauniwersyteckich. Powyższe osoby prezentowane publiczności jako dowód wiarygodności partii były „nadbudową” istniejącej sieci członków CDU, FDP, małej partii „Wolni Wyborcy” oraz przeróżnych think tanków i lobbyistów¹⁵. Program AfD domagał się wystąpienia Niemiec ze strefy euro, ale nie z Unii Europejskiej, popierał w razie potrzeby umorzenie części długu dla państw, które nie były w stanie spłacić długów i pociągnięcie banków, funduszy hedgingowych i wielkich inwestorów do spłaty wspomnianych długów. Oprócz tego AfD domagała się więcej demokracji bezpośredniej według wzorca szwajcarskiego¹⁶. W wyborach do Bundestagu tylko siedem miesięcy po założeniu partia otrzymała 4,7% głosów, a tym samym osiągnęła godny uwagi wynik, który otworzył jej drogę do dofinansowania swoich wydatków według ustaleń prawnych państwa niemieckiego. Rok później otrzymała w wyborach do Parlamentu Europejskiego 7,1% głosów i siedem mandatów. Wśród wybranych deputowanych byli Lucke i Henkel, ale i przedstawiciele bardziej prawicowych poglądów jak Beatrix von Storch.

¹⁴ Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes (Artikel 21). Vom. 13. Juli 2017, BGBl. 2017 I, nr 47; http://www.jura.fu-berlin.de/fachbereich/einrichtungen/oeffentliches-recht/emeriti/pestalozzac/Ressourcen/0-Grundgesetz-Aend-Art_-21-GG-Juli-2017-BGBl-I-S_-2346.pdf (dostęp: 13.10.2017).

¹⁵ Por. D. Bebnowski, *Die Alternative für Deutschland. Aufstieg und gesellschaftliche Repräsentanz einer rechten populistischen Partei*, Wiesbaden 2015, s. 19 i n.

¹⁶ Por. Program AfD z 6.02.2013: https://hughbronson.files.wordpress.com/2013/11/alternative_fuer_deutschland1.pdf (dostęp: 13.10.2017).

Dość szybko pojawiły się w kierownictwie partii jednak mocne sprzeczności koncepcyjne. Liberalni profesorowie ekonomii, którzy swoim autorytetem dodawali AfD powagi, coraz bardziej byli atakowani przez odłam narodowo-konserwatywny z przewodniczącą saksońskiej AfD Frauke Petry na czele i przez reprezentantów etniczno-narodowego nurtu partii (nieoficjalna nazwa: „Der Flügel” – „skrzydło”), którego rzecznikami stali się przewodniczący AfD w Turynii i Saksonii-Anhalt, Björn Höcke i André Poggenburg.

Jednym z czynników mocno zaostrających konflikty wewnątrzpartyjne były od jesieni 2014 r. marsze antyislamskiej organizacji Pegida¹⁷ odbywające się co poniedziałek w Dreźnie oraz początkowo również w innych miastach Niemiec. Lucke i Henkel dystansowali się od haseł antyimigracyjnych i ksenofobicznych Pegidy, Höcke i Poggenburg natomiast krytykowali takie postawy w „Deklaracji z Erfurtu” z marca 2015 r., pisząc, iż zachowanie kierownictwa odpycha od partii tych wyborców, dla których AfD jest „zasadniczą, patriotyczną i demokratyczną alternatywą” wobec partii establishmentu, „ruchem naszego narodu” przeciwko eksperymentom społecznym ostatnich dziesięcioleci jak *gender mainstreaming* lub multikulturalizm, „ruchem oporu” przeciwko dalszej erozji suwerenności i tożsamości Niemiec, itp. oraz podkreślając, że wielu członków AfD popiera Pegidę¹⁸. Członkowie AfD w Parlamencie Europejskim i inni reprezentanci umiarkowanego skrzydła krytykowali, że w „Deklaracji z Erfurtu” znajdują się „frazesy z arsenału prawicowych partii odłamkowych”, niegodne partii ludowej i wzywali reprezentanta tego skrzydła do kandydowania przeciwko Luckemu na nadchodzącym zjeździe partii¹⁹. Lucke założył w maju 2015 r. stowarzyszenie „Weckruf (Pobudka) 2015”, które odrzucało pozycje ksenofobiczne, rasistowskie, nacjonalistyczne, islamofobiczne, islamistyczne i inne.

Na burzliwym zjeździe AfD w lipcu 2015 r. Lucke przegrał z dotychczasową wiceprzewodniczącą Frauke Petry, która otrzymała 60% głosów delegatów. Petry była uważana za reprezentantkę skrzydła narodowo-konserwatywnego. Lucke i jego obóz opuścili AfD i założyli nową partię, która ostatecznie przyjęła nazwę „Reformatorzy Liberalno-Konserwatywni” (LKR), która według własnej oceny głosi postulaty programowe

¹⁷ Pegida to niemiecki skrót od Patriotyczni Europejczycy przeciwko islamizacji Zachodu.

¹⁸ Por. *Erfurter Deklaration. Der Flügel.de*, <https://www.derfluegel.de/erfurterresolution.pdf> (dostęp: 13.10.2017).

¹⁹ Por. *Deutschland-Resolution*; <http://deutschland-resolution.de/deutschland-resolution> (dostęp: 13.10.2017). Sygnatariuszem tej rezolucji był także wiceprzewodniczący partii Alexander Gauland.

„jak kiedyś CDU i FDP”. Partia powyższa poniosła jednak klęskę w kilku wyborach regionalnych (po 0,2% w Nadrenii-Palatynacie i Szlezwiku-Holsztynie) i zrezygnowała z udziału w wyborach do Bundestagu w 2017 r. Poziom podziałów w AfD wyraża się tym, że od 2015 roku z 7 posłów wybranych z listy AfD do Parlamentu Europejskiego rok wcześniej, 5 jest członkiem LKR i klubu Europejskich Konserwatystów i Reformatorów, a z ramienia AfD jedna jest członkinią klubu Europa Wolności i Demokracji Bezpośredniej (jak brytyjski UKIP), jeden natomiast członkiem klubu Europa Narodów i Wolności (jak francuski Front Narodowy).

Program AfD

Po długich dyskusjach 5. zjazd AfD uchwalił program zasadniczy partii²⁰. W 14 rozdziałach pomieszczonych na 95 stronach przedstawiono najważniejsze dla partii pola polityki. Preambuła programu brzmi w częściach jak parafraza preambuły ustawy zasadniczej. Już tu rozbrzmiewają jednak hasła, które charakteryzują cały program: „klasa polityczna”, „polityczne działanie bez odpowiedzialności przeciwko zasadom racji gospodarczej”. Problem imigracji odbija się w preambule tymi słowami: „Jesteśmy otwarci wobec świata, ale chcemy być i zostać Niemcami. Chcemy stale zachowywać godność człowieka, rodzinę z dziećmi, naszą zachodnią chrześcijańską kulturę, nasz język i tradycję w pokojowym, demokratycznym i suwerennym państwie narodowym niemieckiego narodu”²¹. Jak w klasycznym populistycznym programie można przeczytać, że „skrytym suwerenem jest mała, potężna grupa wiodąca wewnątrz partii politycznych”, „kartel polityczny, który staje u steru władzy”. Suwerenność narodu jako fundament państwa stała się fikcją dzięki traktatom z Schengen (sic!), Maastricht i Lizbony²².

Jednym z wniosków, które AfD wyciąga z powyższej sytuacji jest wprowadzenie referendum według wzoru szwajcarskiego, między innymi, aby anulować ustawy uchwalone przez parlament, np. w sprawie diet posłów. „Podział władzy” ma być zagwarantowany w taki sposób, aby

²⁰ Alternative für Deutschland, *Programm für Deutschland. Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland*. 30. April/ 1. Mai 2016, https://alternativefuer.de/wp-content/uploads/sites/7/2016/05/2016-06-27_afd-grundsatzprogramm_web-version.pdf (dostęp: 13.10.2017).

²¹ Tamże, s. 6.

²² Tamże, s. 8.

żaden członek rządu nie mógł być jednocześnie członkiem parlamentu. Dofinansowanie partii politycznych przez państwo ma być bardziej przejrzyste i ilościowo ograniczone.

AfD jest przeciwko przekształceniu Unii Europejskiej w „centralistyczne państwo federalne”. UE ma być zredukowana do „wspólnoty gospodarczej i interesów luźno ze sobą związanych państw pojedynczych”. Jeśli to nie jest możliwe, należy rozwiązać UE i ponownie założyć Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Nie może istnieć zinstytucjonalizowana wspólna europejska polityka zagraniczna, tylko koordynacja międzypaństwowa. Nie ma członkostwa państw pozaeuropejskich, np. Turcji z racji odmienności kulturowych i geograficznych. „Eksperyment Euro” skończył się „unią długów” i ma być zakończony „w sposób kontrolowany”. Jeśli Bundestag tego nie chce, należy przeprowadzić referendum w tej sprawie²³.

Członkostwo w NATO odpowiada interesom polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Niemiec, o ile NATO ograniczy się do zadań jako sojusz obrony. AfD odrzuca wspólne europejskie siły zbrojne i uważa „obszernie wykwalifikowaną” Bundeswehrę jako fundament suwerenności niemieckiej.

AfD opowiada się za tradycyjną rodzinę i podkreśla szczególną ochronę małżeństwa i rodziny przez Ustawę Zasadniczą. Badania „gender” mają być skończone. Kryzys demograficzny ma być przezwyciężony przez szczególne programy na rzecz rodzin wielodzietnych oraz optymalizowane doksztalcenie i elastyczne modele dłuższego czasu pracy życiowej.

Język i kultura są w centrum tożsamości niemieckiej. „Ideologię multikulturalizmu, która zrówna importowane nurty kulturalne w sposób ślepy dla historii z kulturą rodzimą, a tym samym jak najgłębiej relatywizuje jej wartości, AfD uważa za poważne zagrożenie pokoju społecznego i dalsze istnienie narodu jako jedność kulturowa”²⁴. Język niemiecki powinien być ustalony w Ustawie Zasadniczej jako język państwowy.

W rozdziale o kulturze, języku i tożsamości szeroki podrozdział jest poświęcony islamowi, o którym w poprzednich programach wyborczych AfD mowy nie było. Wielu umiarkowanych muzułmanów żyje w sposób zintegrowany w niemieckim społeczeństwie i należy do Niemiec, ale sam islam nie podlega procesowi integracji. Zabronione będzie finansowanie budowy i działania meczetów przez państwa islamskie i sponsorów zagra-

²³ Tamże, s. 18.

²⁴ Tamże, s. 47.

nicznych. Imamowie mają podlegać nadzorowi państwa niemieckiego i oprócz cytatów z Koranu wygłaszać kazania tylko w języku niemieckim. Szkoły Koranu mają być zamknięte wobec niedającej się skontrolować groźby radykalnej indoktrynacji antykonstytucyjnej.

Centralne miejsce zajmuje rozdział o „Imigracji, integracji i azylu”. Niemcy stanowią dla AfD faktyczny przykład kraju imigracyjnego, który jednak nie ma odpowiednich ram prawnych. Imigranci ekonomiczni nie powinni mieć prawa pobytu. Osoby politycznie prześladowane i uchodźcy z powodu wojny mają otrzymywać azyl tak długo, jak długo trwa przyczyna ich uciezki. Potem mają wrócić do państw pochodzenia, ewentualnie z finansową pomocą na nowy start. Zewnętrzne granice UE mają być kompletnie zamknięte i w regionie pochodzenia uchodźców, jak np. Afryka Północna „w państwach bezpiecznych” mają powstać „centra ochrony i azylu” pod mandatem ONZ lub UE. Wnioski o ochronę mają być złożone i rozstrzygane tylko w tamtych miejscach. Wnioskodawcy w Niemczech i Europie mają być bez wyjątków przekazywani do tych centrów. Osoby bez prawa pobytu w Niemczech mają być systematycznie wydalane do państw ich pochodzenia. Restrykcyjna polityka wobec imigrantów ma zapobiegać „pełzającemu gaśnięciu kultur europejskich”. Przestępczość imigrantów musi być ujawniana bez niewłaściwej poprawności politycznej.

Imigracja obywateli Unii Europejskiej do niemieckich systemów socjalnych ma być uniemożliwiona zmianami ustawodawstwa. Roszczenia wobec niemieckich świadczeń socjalnych mają być uzależnione od poprzedniego czteroletniego okresu zatrudnienia podlegającego obowiązkowi ubezpieczenia. Długofalowym celem jest polityka imigracyjna według adaptowanego modelu kanadyjskiego²⁵.

AfD pokazuje w swoim programie znacznie wyraźniej niż w poprzednich programach wyborczych do Bundestagu z 2013 r. i do Parlamentu Europejskiego z 2014 r. cechy partii prawicowo-populistycznej. Dowodem na to są przynajmniej trzy fakty. O wiele ostrzej niż w poprzednich dokumentach krytykuje ona elity polityczne, w tym elity brukselskie i mówi o „ukrytym suwerenie” i „kartelu politycznym”, który musi być złamany. Dalej utrzymuje ona, że zna „prawdziwą wolę” narodu, którą elity lekceważą. Celem partii jest zachowanie domniemanego jednolitego narodu niemieckiego, którego tożsamość kulturowa jest zagrożona. Postawy antypluralistyczne są szczególnie widoczne w punktach pro-

²⁵ Por. tamże, s. 57–65.

gramu dotyczących islamu i w restrykcjach wobec sprowadzenia członków rodzin²⁶.

Czasami, przede wszystkim w publicystyce niemieckiej, AfD jest prawie synonimowo określona jako partia „prawicowo-populistyczna” i „ekstremistyczna”. Eckhard Jesse i Isabelle-Christine Panreck słusznie podkreślają w przedmiotowym kontekście, że dokładnie należy rozróżniać między tymi terminami. „Ekstremistyczna” jest partia, która neguje zasadnicze podstawy państwa prawa, „populistyczna” natomiast partia, która konstruuje przeciwieństwo między narodem a elitą, ma przywódcę charyzmatycznego, itp. Dla Jessego i Panreck NPD jest partią ekstremistyczną, co Federalny Trybunał Konstytucyjny potwierdził w wymienionym orzeczeniu ze stycznia 2017 roku. AfD natomiast ma co prawda nurty w partii, jak „skrzydło” Höckego i Poggenburga, które należy obserwować, ale na razie odpowiada wizerunkowi partii „prawicowo-populistycznej”, choć jeszcze nie ma przywódcy charyzmatycznego²⁷.

Skąd pochodzi poparcie dla AfD?

Poparcie dla wspomnianej partii może dziwić, tym bardziej że skrajna prawica w Republice Federalnej Niemiec odnotowała dotąd tylko bardzo ograniczony sukces wyborczy. Od 2002 roku grupa badawcza na uniwersytecie w Lipsku co dwa lata przeprowadza badania odnośnie postaw skrajnie prawicowych w Niemczech. Dotyczą one takich obszarów, jak poparcie dyktatury prawico-autorytarnej, szowinizm, wrogość wobec cudzoziemców itp. Z przywołanych badań wynika, że w 2002 r. 9,7% ankietowanych zgadzało się z pozycjami skrajnie prawicowymi do takiego stopnia, że autorzy mówią o „zamkniętym światopoglądzie”. Na zachodzie Niemiec (11,3%) odsetek ten był wówczas nawet wyższy niż na wschodzie Niemiec (8,1%). Tendencja rozwoju jest niejednoznaczna. Dla całych Niemiec od 2004 roku liczba takich postaw maleje, z wyjątkiem roku 2012, który był rokiem kryzysowym, przede wszystkim we wschodnich landach. Autorzy badań stwierdzają w Niemczech wschodnich względnie stabilną wrogość wobec cudzoziemców i szowinizm. „Uprzedzenia i postawy mogą być ukryte, ale są w czasie kryzysu tam możliwe do zmobilizowania, gdzie ist-

²⁶ Por. analizę programu AfD: J. Rosenfelder, *Die Programmatik der AfD: Inwiefern hat sie sich von einer primär euroskeptischen zu einer rechtspopulistischen Partei entwickelt?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen” 2017, nr 48 (1), s. 123–140.

²⁷ E. Jesse, I.-C. Panreck, *Populismus und Extremismus. Terminologische Abgrenzung – das Beispiel der AfD*, „Zeitschrift für Politik” 2017, nr 64 (1), s. 59–76.

nieją doświadczenia deprywacji i dyspozycje ideologiczne”²⁸. W 2014 roku był zauważalny spadek postaw skrajnie prawicowych w wyniku stabilizacji ekonomicznej. Równocześnie obserwowano przesunięcie postaw politycznych, w szczególności antydemokratycznych i rasistowskich, i wzrost umniejszenia takich grup jak muzułmanie, Sinti i Romowie oraz uchodźcy, tendencja, która utrzymywała się także w 2016 r.²⁹

Tabela 1. Osoby z zamkniętym światopoglądem skrajnie prawicowym 2002–2016 (w %)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Niemcy	9,7	9,8	8,6	7,5	8,2	9,0	5,7	5,4
Wschód	8,1	8,3	6,6	7,9	10,5	15,8	7,4	7,6
Zachód	11,1	10,1	9,1	7,5	7,6	7,3	5,2	4,8

Źródło: liczby tabeli według: O. Decker i inn., *Die „Mitte“-Studie 2016. Methode, Ergebnisse und Langzeitverlauf*, [w:] O. Decker (red.), *Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellung in Deutschland*, Lipsk 2016, s. 48; https://www.boell.de/sites/default/files/buch_mitte_studie_uni_leipzig_2016.pdf (dostęp: 13.10.2017).

Przez lata znaczna część elektoratu skrajnie prawicowego głosowała jednak na partie demokratyczne. Jeszcze w 2014 roku prawie połowa osób z przywołanej grupy zadeklarowała preferencje dla CDU i SPD. Dla tej grupy, która sama określa się jako część „centrum” społeczeństwa, a nie jako margines, NPD nie była preferowaną partią wyboru. W 2016 r. odsetek zwolenników CDU i SPD tego „centrum” spadł do 26,4%. W tym samym czasie odsetek zwolenników AfD wzrósł z 6,3% do 34,9%³⁰. Ich skład społeczny zmienił się w ciągu tych dwóch lat znacząco. W 2016 r. posiadali oni niższe wykształcenie niż dwa lata wcześniej, mieli trochę niższe zarobki i byli młodszy niż średnia. W postawach politycznych zwolenników AfD widoczna była wyraźna radykalizacja, wysoka akceptacja przemocy i gotowość do wywierania przemocy przez nich samych. Równocześnie badacze przypuszczali, że wśród zwiększonej liczby zwolenników AfD znalazły się również osoby, które dotychczas nie głosowały albo pozostawały wyborcami innych partii prawicowych³¹. Hipoteza powyższa

²⁸ O. Decker i inn., *Die „Mitte“-Studie 2016. Methode, Ergebnisse und Langzeitverlauf*, [w:] O. Decker i inn. (red.), *Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellung in Deutschland*, Lipsk 2016, s. 47; https://www.boell.de/sites/default/files/buch_mitte_studie_uni_leipzig_2016.pdf (dostęp: 13.10.2017).

²⁹ Tamże, s. 48.

³⁰ E. Brähler i in., *Politische Einstellungen und Parteipräferenz: Die Wähler/innen, Unentschiedene und Nichtwähler*, [w:] O. Decker i inn. (red.), *Die enthemmte Mitte...*, s. 78 i n.

³¹ Tamże, s. 92 i n.

wyduje się być potwierdzona danymi o pochodzeniu nowych wyborców AfD w wyborach do Bundestagu w 2017 r.³²

Jeszcze bardziej zróżnicowany obraz zmian w społeczeństwie pokazują badania poszczególnych środowisk politycznych. Autorzy rozróżniają sześć takich środowisk i porównują wyniki lat 2006 i 2016.

Tabela 2. Środowiska polityczne w Niemczech 2006 i 2016 (w %)

	2006 (N = 4.872)	2016 (N = 2.420)
Środowiska demokratyczne		
Środowisko nowoczesne	23,3	30,6
Środowisko konformistyczne	13,6	29,3
Środowisko z uprzedzeniami przy względnej akceptacji systemu istniejącego		
Środowisko z resentymentami	21,5	14,1
Środowiska antydemokratyczno-autorytarne		
Środowisko ukrycie antysemitcko-autorytarne	17,5	8,4
Środowisko etnocentryczno-autorytarne	12,8	10,3
Środowisko rebeliancko-autorytarne	11,4	7,3

Źródło: O. Decker, E. Brähler, *Ein Jahrzehnt der Politisierung: Gesellschaftliche Polarisierung und gewaltvolle Radikalisierung in Deutschland zwischen 2006 und 2016*, [w:] O. Decker i in. (red.), *Die enthemmte Mitte...*, s. 104.

Widać z powyższych danych, że w latach 2006–2016 doszło do zmniejszenia postaw antydemokratycznych na korzyść demokratycznych. Bliższe spojrzenie na dane lipskich badaczy pokazuje jednak, że z tym rozwojem związana jest również wyraźna polaryzacja postaw. Z jednej strony, wzrosło poparcie ustroju demokratycznego i jego instytucji. Z drugiej strony, doszło do ewidentnej radykalizacji wśród antydemokratów. Środowisko rebeliancko-autorytarne jest najmniejsze, ale już w 2006 r. wiele osób we wspomnianej grupie miało „zamknięty skrajnie prawicowy światopogląd”. Mają one najniższy poziom wykształcenia ze wszystkich środowisk, dominują mężczyźni (2016: 55,5%), a udział Niemców ze wschodu (2006: 15,7%) wzrósł do 29,5%. Wrogość wobec cudzoziemców

³² Wśród prawie 5,9 mln wyborców AfD 1,2 mln to wyborcy, którzy w wyborach 2013 nie wzięli udziału i 690 000, którzy poprzednio wybrali partie nieobecne w Bundestagu, por. *Bundestagswahl 2017. Wanderung AfD*; <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/analyse-wanderung.shtml> (dostęp: 13.10.2017).

wyraża 76,9%, szowinizm 73,4%. 84,9% czuje się przez muzułmanów obcymi we własnym kraju, a 91,4% w tej grupie chce zabronić muzułmanom imigracji do Niemiec w ogóle. W środowiskach demokratycznych zaufanie do instytucji wyraźnie wzrosło, w środowisku rebeliancko-autorytarnym natomiast gwałtownie spadło³³.

Ważnym wynikiem lipskich „Mitte-Studien” jest więc to, że poparcie dla haseł skrajnej prawicy istnieje w całym społeczeństwie, nie tylko na marginesie, ale również w „samym centrum”. To centrum do tej pory nie miało partii, na którą według własnej samoświadomości mogło głosować. Obecnie mieszczańsko-konserwatywny wizerunek, który tworzy przynajmniej znaczna część kierownictwa AfD, pozwala mu wyrazić swoje właściwe przekonania. Centrum już nie ma „zahamowań”³⁴.

Spółeczny profil AfD i kampania wyborcza

Program AfD jest kompromisem między różnymi skrzydłami partii. Narodowo-liberalni profesorowie ekonomii opuścili AfD już w 2015 r., ale nurt ekonomiczno-liberalny dalej istnieje w partii i jest obecnie reprezentowany przez top-kandydatkę do Bundestagu Alice Weidel (por. poniżej). Najbardziej widoczni są reprezentanci skrajnie prawicowego skrzydła partii z szefem turyńskiej AfD i przewodniczącym klubu partii w turyńskim Landtagu, Berndem Höcke, na czele. B. Höcke w wystąpieniu w Dreźnie 18 stycznia 2017 roku ostro zaatakował niemiecką politykę wobec przeszłości. Na pierwszym miejscu powinny być wyeksponowane „wspaniałe osiągnięcia” przodków. „My Niemcy ... jesteśmy jedynym narodem na świecie, który sobie zaimplantował pomnik hańby w sercu stolicy”³⁵. B. Höcke miał na myśli pomnik o Holokauście w Berlinie, który dla niego nie jest pomnikiem hańby sprawców, tylko pomnikiem hańby tego, że spadkobiercy sprawców eksponują ich haniebne czyny.

Wystąpienie B. Höckego było szeroko dyskutowane w mediach niemieckich. Były wnioski wykluczenia go z partii, ale okazały się one nieskuteczne. Reakcja B. Höckego odpowiadała jednak wzrostowi prowoka-

³³ O. Decker, E. Brähler, *Ein Jahrzehnt der Politisierung: Gesellschaftliche Polarisierung und gewaltvolle Radikalisierung in Deutschland zwischen 2006 und 2016*, [w:] O. Decker i in. (red.), *Die enthemmte Mitte...*, s. 128 i n.

³⁴ Tak brzmi ostatni tytuł „Mitte-Studien” z 2016 roku: „Die enthemmte Mitte”.

³⁵ *Cytaty według: Die Höcke-Rede von Dresden in Wortlaut-Auszügen*; <http://www.sueddeutsche.de/news/politik/parteien-die-hoecke-rede-von-dresden-in-wortlaut-auszuegen-dpa-urn-newsml-dpa-com-20090101-170118-99-928143> (dostęp: 13.10.2017).

cji AfD, który można było zaobserwować także w innych przypadkach: najpierw celowe przekroczenie granicy przyzwoitości, potem częściowe wycofanie „przesłania”, mając przy tym świadomość, że u odbiorców pozostaje przesłanie „właściwej informacji”. Z podobnego wzoru argumentacji korzystał współprzewodniczący AfD Alexander Gauland. Na zebraniu partyjnym w Turynii na początku września 2017 r. powiedział, że żaden inny naród „nie zrobił takiego porządku z niewłaściwą przeszłością” jak niemiecki. Tamte 12 lat „już nie dotyczą naszej tożsamości dzisiaj. Dlatego mamy prawo odebrać sobie nie tylko nasz kraj, ale także naszą przeszłość”. Jeśli Francuzi są dumni z Napoleona i Brytyjczycy z „premiera wojny” Churchilla, „to my mamy prawo być dumni z osiągnięć żołnierzy niemieckich podczas dwóch wojen światowych”³⁶. W ten sposób w obrazie AfD w publiczności granice między narodowym konserwatyzmem a skrajną prawicą coraz bardziej się zatarły.

Aby przeciwdziałać wizerunkowi partii właśnie jako skrajnie prawicowej, przedstawiciele obozu narodowo-konserwatywnego w AfD założyli przed wyborami do Bundestagu nieformalną organizację *Alternative Mitte* (Alternatywny Środek), która cieszyła się widoczną sympatią przewodniczącej partii, Frauke Petry. Sama F. Petry, która kierowała także saksońską organizacją AfD, doznała na zjeździe partii w kwietniu 2017 r. w Kolonii gorzkiej porażki. Zaproponowała ona strategię, która do następnych wyborów do Bundestagu miała zrobić z AfD realistyczną opcję partii rządzącej dla tych szerokich warstw społeczeństwa, które według F. Petry do tej pory są odstraszone negatywnym wizerunkiem AfD. Większość delegatów z rywalem F. Petry Alexandrem Gaulandem na czele odrzuciła ten wniosek. A. Gauland negocjował występowanie podziału AfD na część realno-polityczną i opozycję fundamentalną³⁷. Top kandydatami partii na wybory do Bundestagu zostali Gauland (rocznik 1941, od 1973–2013 członek CDU, m.in. 1987–91 szef Kancelarii Państwa Hesji) i niespodziewanie Alice Weidel (rocznik 1979), która z jednej strony ma znakomite wykształcenie ekonomiczne i pracuje jako konsultantka do spraw zarządzania, z drugiej strony mało odpowiada propagowanemu przez AfD wzorowi rodziny, bo żyje w Szwajcarii z partnerką, która pochodzi ze Sri Lanki i wychowuje z nią dwóch synów.

³⁶ Gauland provoziert mit Äußerung zur Nazizeit, Zeit-online 14.09.2017; <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-09/afd-alexander-gauland-nazi-zeit-neubewertung> (dostęp: 13.10.2017).

³⁷ Petry auf dem AfD-Parteitag. „Die Partei hat einen Fehler gemacht“ (dostęp: 22.05.2017); <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-parteitag-in-koeln-petry-scheitert-mit-umstrittenen-zukunftsantrag-a-1144374.html> (dostęp: 13.10.2017).

Głównymi tematami kampanii wyborczej AfD były problemy związane z imigracją, ale również – niezależnie od imigracji – walka z terroryzmem oraz przestępczością. Szczególną rolę w kampanii wyborczej AfD odegrały media społeczne. Badanie Uniwersytetu w Oksfordzie opublikowane w tygodniu przed wyborami podkreślało, że 30% informacji na Twitterze dotyczących wyborów przypadało na AfD, która umiejętnie korzystała także z botów³⁸, Ważną rolę odegrała także obecność ich personelu kierowniczego w telewizji publicznej – z kalkulowaną prowokacją, jak opuszczenie audycji włącznie³⁹ – aż do tego stopnia, że media publiczne po sukcesie wyborczej AfD zostały obwinione o pomoc wyborczą (mimo woli) dla AfD, zarzut, które media te odrzucają⁴⁰.

W sprawach polityki zagranicznej AfD popiera dobre i przyjazne relacje z Rosją. Gauland odniósł się pod tym względem nawet do czasu Bismarcka⁴¹. Grupę szczególnej uwagi stanowią dla AfD Niemcy, którzy w ciągu ostatnich 30 lat przyjechali do Niemiec ze Związku Radzieckiego i państw sukcesorskich. Ich liczba wynosi więcej niż dwa miliony, aktywne prawo wyborcze posiada około 1,9 milionów, a z reguły głosowali oni przede wszystkim za CDU, bo kanclerz Helmut Kohl umożliwił ich wyjazd do Niemiec. Teraz wspomniana grupa, która do tej pory była mało widoczna w przestrzeni niemieckiej, patrzy z zazdrością na imigrantów, którzy wobec zmienionego ustawodawstwa niemieckiego mają lepsze warunki startu w Niemczech niż oni kilkadziesiąt lat temu. Do tego dochodzi propaganda rosyjska. Rosyjskie media są regularnie odbierane

³⁸ F. Reinbold, *Warum die AfD den Twitter-Wahlkampf dominiert* (dostęp: 19.09.2017); <http://www.spiegel.de/netzwelt/web/afd-dominiert-den-twitter-bundestagswahlkampf-auch-dank-bots-a-1168659.html> (dostęp: 13.10.2017).

³⁹ 5 września 2017 Alice Weidel opuściła w evidentnie przygotowanej akcji renomowany talk show ZDF, niby z protestu wobec „niesprawiedliwego” traktowania jej przez moderatorkę; por. m.in. A. Krämer, *Und dann war Weidel weg* (dostęp: 6.09.2017); <https://www.tagesschau.de/inland/btw17/weidel-talkshow-101.html> (dostęp: 13.10.2017).

⁴⁰ „Nicht an uns, eine Partei klein oder groß zu machen“: *Chefredakteure von ARD und ZDF weisen Kritik an AfD-Berichterstattung zurück* (dostęp: 27.09.2017); <http://meedia.de/2017/09/27/nicht-an-uns-eine-partei-gross-oder-klein-zu-machen-chefredakteure-von-ard-und-zdf-weisen-kritik-an-afd-berichterstattung-zurueck> (dostęp: 13.10.2017).

⁴¹ P. Carstens, *Außenpolitisches Konzept. AfD nimmt sich Bismarck zum Vorbild*, FAZ 12.09.2013; <http://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/aussenpolitisches-konzept-afd-nimmt-sich-bismarck-zum-vorbild-12569281.html> (dostęp: 13.10.2017). J.C. Bockenheimer, *Ich habe versucht, den außenpolitischen Kurs der AfD zu verstehen – es war verstörend*, „Der Tagesspiegel“ 17.06.2016; <http://www.tagesspiegel.de/politik/gauland-hoেকে-und-co-ich-habe-versucht-den-aussenpolitischen-kurs-der-afd-zu-verstehen-es-war-verstoerend/13706358.html> (dostęp: 13.10.2017).

w powyższej grupie, a AfD prowadziła kampanię wyborczą także w telewizji rosyjskiej. W dzielnicach, w których mieszka dużo Niemców rosyjskich, jak Pforzheim-Haidach lub Berlin-Marzahn, AfD uzyska szczególnie dobre rezultaty⁴². Badania przeprowadzone wśród tej grupy w 2016 r. pokazują poparcie 14% dla AfD i innych partii prawicowych⁴³. W porównaniu z wynikiem wyborów do Bundestagu w 2017 r. nie wydaje się to jednak być wysokie odchylenie od ogółu wyborców niemieckich (+1,4%).

Wyniki wyborów do Bundestagu 2017

Alternatywa dla Niemiec otrzymała w wyborach do Bundestagu 24 września 2017 r. 12,6% głosów (+7,9% w porównaniu do 2013 r.) i stała się znaczącą partią po CDU/CSU (32,9%, -8,6%) i SPD (20,5%, -5,2%), ale przed FDP (10,4%), która wróciła do Bundestagu, Lewicą (9,2%) i Zielonymi (8,9%). Frekwencja wyborcza (76,2%) była wyższa niż 2013 r. (71,5%). Uderza jednak wymiar odmiennej geografii wyborczej w Niemczech zachodnich i wschodnich. AfD otrzymała w nowych landach dwa razy tyle procent głosów, co na zachodzie. Już w wyborach regionalnych od 2013 r. powyższy trend był widoczny (tab. 3).

Potwierdził się on w wyborach do Bundestagu, i to w sposób spektakularny (tab. 4).

W Saksonii AfD zdobyła trzy mandaty bezpośrednio i to dokładnie w „trójkącie” granicy z Polską i Czechami. We wspomnianym landzie AfD z wynikiem 27,0% stała się najsilniejszą partią, wyprzedzając CDU (26,9%). Godne uwagi są jednak również wyniki w innych landach wschodnich: Turyngia 22,7%, Brandenburgia 20,2%, Saksonia-Anhalt 19,6%, Meklemburgia-Pomorze Przednie 18,6%. Względnie najsłabsze rezultaty otrzymała AfD w północnych landach Niemiec zachodnich: Hamburg 7,8%, Szlezwik-Holsztyn 8,2%, Dolna Saksonia 9,1%, Nadrenia Północna-Westfalia 9,4%, Brema 10,0%. Spektakularne sukcesy zdobyła AfD również w dużych landach: Bawaria (12,4%) i Badenia-Wirtembergia (12,2%), w obydwu przypadkach wyraźnie na niekorzyść CSU i CDU. CSU, która kiedyś notowała tam wyniki ponad 50%, tym razem otrzymała tylko 38,8%, CDU w Badenii-Wirtembergii tylko 34,4%.

⁴² W wyborach do Bundestagu AfD otrzymała w okręgu wyborczym Berlin-Marzahn-Hellersdorf 21,6%.

⁴³ H. Beitzer, *AfD – Partei der Russlanddeutschen?*, „Süddeutsche Zeitung” 22.09.2017; <http://www.sueddeutsche.de/politik/bundestagswahl-die-afd-partei-der-russlanddeutschen-1.3676846> (dostęp: 13.10.2017).

Tabela 3. Wyniki AfD w wyborach regionalnych 2013–2017 (w %)

Stare kraje związkowe	Nowe kraje związkowe
Hesja 2013: 4,1%	Turyngia 2014: 10,6% (NPD 3,6%)
Bremia 2015: 5,5%	Brandenburgia 2014: 12,2%
Hamburg 2015: 6,1%	Saksonia 2014: 9,7% (NPD 4,9%)
Nadrenia-Palatynat 2016: 12,6%	
Badenia-Wirtembergia 2016: 15,1%	
	Berlin 2016: 14,2%
Berlin zachodni: 12,1%	Berlin wschodni: 17,0%
Kraj Saary 2017: 6,2%	Saksonia-Anhalt 2016: 24,3%
Szlezwik-Holsztyn 2017: 5,9%	Meklemburg-Pomorze Przednie 2016: 20,8% (NPD 3,0%)
Nadrenia Północna-Westfalia 2017: 7,4%	

Źródło: zestawienie własne na podstawie oficjalnych wyników wyborczych.

Tabela 4. Wyniki AfD w wyborach do Bundestagu 2017

		Republika Federalna	12,6%
Niemcy zachodnie i Berlin zachodni	10,7%		Niemcy wschodnie i Berlin wschodni 21,9%
		Berlin	12,0%
Berlin zachodni	10,1%		Berlin wschodni 14,8%

Źródło: zestawienie własne według wyników oficjalnych.

Równocześnie chadecja wygrała w tych landach (a także w innych) wszystkie mandaty w okręgach jednomandatowych, a tym samym otrzymała sporo mandatów „nadwyżkowych”. Po orzeczeniu Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 2013 roku, że intencją ustawodawcy jest podział mandatów proporcjonalnie do głosów na listy partyjne, liczba mandatów dla innych partii, które przekroczyły próg 5-procentowy musiała być odpowiednio wyrównana. W powyższy sposób nowy Bundestag (obecnej kadencji) liczy 709 posłów, a nie 598 (299 wybranych w okręgach jednomandatowych, a taka sama jest liczba posłów wybranych poprzez listy).

Bardzo ważnym, ale nie jedynym motywem głosowania za AfD, była polityka rządu wobec uchodźców. Niezadowolonych z polityki Angeli Merkel w sprawie uchodźców było w całym niemieckim społeczeństwie 55%, natomiast wśród wyborców AfD aż 100%⁴⁴. Obawy przed imigracją są w nowych landach znacznie mocniejsze niż na zachodzie, ponieważ w NRD prawie nie było cudzoziemców. Powoduje to lęk przed nieznanym. Pod tym względem nowe landy są podobne do innych krajów Europy Środkowej.

Według sondaży dla ARD, wyborcy AfD byli przekonani, że partia ta jest przede wszystkim za zmianą polityki wobec uchodźców (92%), jest „jedyną partią, którą mogę wyrazić swój protest” (85%), ale również „nie dystansuje się wystarczająco od pozycji skrajnie prawicowych” (55%). Obawy wyborców AfD dotyczyły utraty kultury niemieckiej (95%), w przyszłości za dużej zmiany życia w Niemczech (94%), za silnego wpływu islamu (92%), rozpadu społeczeństwa (91%) i silnego wzrostu przestępczości (91%). „Bardzo ważne” dla decyzji wyborczej zwolenników AfD były walka z terroryzmem (69%), walka ze przestępczością (61%) i imigracja uchodźców (60%). W tych właśnie dziedzinach wyborcy AfD upatrywali też największe kompetencje swojej partii: walka ze przestępczością (82%), polityka wobec uchodźców (78%), walka z terroryzmem (62%), sprawiedliwość społeczna (53%) i polityka na rzecz rodziny (48%). Jednak 60% wyborców AfD głosowało z rozczarowania, tylko 31% z przekonania (wszyscy wyborcy: 30% z rozczarowania, 63% z przekonania). Tak jak duża część całego elektoratu, również znaczna część wyborców AfD dopiero względnie późno podjęła decyzję wyborczą: 20% „w ostatnich tygodniach”, 12% „w ostatnich dniach” a 10% dopiero w dzień wyborów⁴⁵.

⁴⁴ *Bundestagswahl 2017. Umfragen zur AfD* (dostęp: 24.09.2017); <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/umfrage-afd.shtml> (13.10.2017). Wszystkie następane dane pochodzą również z tego źródła.

⁴⁵ Tamże.

AfD zmobilizowała 1,2 mln osób, które dotychczas nie głosowały, a otrzymała w porównaniu z wyborami z 2013 r. od dawnych wyborców CDU/CSU 920 000 głosów, od SPD 470 000, od Lewicy 400 000, od FDP i Zielonych po 40 000 i od innych 690 000⁴⁶. Tylko na pierwszy rzut oka może dziwić, że aż 400 000 wyborców zamiast na Lewicę głosowało na prawicową AfD. Motywem ich głosowania na Lewicę był protest przeciwko warunkom życia i „establishmentowi”. W międzyczasie przez niektórych wyborców niemieckich sama Lewica jest już postrzegana jako część establishmentu i straciła w wyborach regionalnych wyborców. Jak „płynny” jednak jest ten elektorat protestu pokazały rezultaty w kilku okręgach wyborczych w Berlinie Wschodnim. Sporo wyborców, którzy drugim głosem popierali AfD, pierwszym głosowali na kandydatów Lewicy, którzy w ten sposób zdobyli mandat bezpośredni⁴⁷.

Sytuacja gospodarcza Niemiec była oceniona jako dobra przez 84% – najlepszy wynik w roku wyborczym kiedykolwiek, i tylko 22% wyborców AfD określało własną sytuację gospodarczą za złą. Natomiast ze stwierdzeniem „w porównaniu do innych w Niemczech czuję się raczej pokrzywdzony” zgadzało się 16% wszystkich ankietowanych, ale 42% wyborców AfD (i 25% wyborców Lewicy)⁴⁸. Wśród mężczyzn AfD otrzymała 15%, wśród kobiet 9%⁴⁹. Najwięcej wyborców głosowało na AfD w grupie wiekowej 35–44 lat (16%), najmniej wśród osób w wieku 70 lat i starszych (7%) oraz w wieku 18–24 lat (10%), wśród osób, które mogły głosować po raz pierwszy na AfD głosowało 7% na zachodzie a 16% na wschodzie⁵⁰.

Skutki polityczne

Decyzja SPD o zakończeniu wielkiej koalicji z chadecją jest z różnych powodów zrozumiała. Dwa największe kluby parlamentarne poprzedniej kadencji Bundestagu (2013–2017) popierały rząd, który przez cztery lata

⁴⁶ Por. grafiki dot. zmian wyborców poszczególnych partii instytutu Infratest Dimap; <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/analyse-wanderung.shtml> (dostęp: 13.10.2017).

⁴⁷ Por. *Berlin bleibt bei der Wahl gespalten* (dostęp: 25.09.2017); <https://www.rbb24.de/politik/wahl/bundestag/beitraege/berlin-btw-ost-west-vergleich-hochburgen.html> (dostęp: 13.10.2017).

⁴⁸ Por. wyniki instytutu Infratest Dimap; <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/umfrage-aktuellethemen.shtml> (dostęp: 13.10.2017).

⁴⁹ Por. tamże.

⁵⁰ Por. tamże.

w sumie nieźle realizował wspólny program. W debacie telewizyjnej między kandydatami na kanclerza Angelą Merkel (CDU) i Martinem Schulzem (SPD) widać było, że różnice merytoryczne między tymi partiami pozostają niewielkie. A. Merkel w ciągu wspomnianych lat przybliżyła CDU do pozycji SPD, a tym samym zostawiła „pustą przestrzeń” po prawej stronie spektrum politycznego, którą wypełnia AfD. Brak możliwości odróżnienia pozycji poszczególnych partii politycznych, które są w języku AfD wszystkie częścią „establishmentu”, polityka „bez alternatyw” często propagowana przez A. Merkel jest jednym z czynników powstania populizmu prawicowego. Nazwa „Alternatywa dla Niemiec” pokazuje, że założyciele przywołanej partii dobrze zrozumieli nastroje pewnej części elektoratu⁵¹.

Zarysowująca się koalicja „Jamajka” może przyczynić się do nowego układu sił politycznych, który w sposób bardziej czytelny odzwierciedla różnice interesów między poszczególnymi partiami. Potrzebna będzie „kultura konfliktu”, w której partie odgraniczają się od siebie, równocześnie pokazując, że łączy ich fundament zasad konstytucyjnych. SPD jako największa siła opozycji może odnowić się i stać się wiarygodną alternatywą do nowego rządu. W przypadku kontynuacji wielkiej koalicji AfD byłaby największą siłą opozycji z nieprzewidywalnymi skutkami. Mogłaby np. spróbować w sposób populistyczny „zdemaskować” „układ od lat rządzącej klasy politycznej” i tym samym dalej kontestować istniejący ustrój. Z SPD w roli wiodącej partii opozycyjnej takie podejście AfD będzie znacznie mniej wiarygodne.

AFD posiada jednak w nowym Bundestagu silną pozycję. Będzie miała przywództwo w kilku komisjach i w ten sposób wywierać decydujący wpływ na ich porządek dzienny. Ma ona w plenum Bundestagu, jako duża frakcja, prawo do odpowiedniego czasu wystąpień. W jaki sposób frakcja powyższa będzie korzystać z wymienionych możliwości, trudno przewidzieć. Doświadczenia z klubami AfD w różnych landtagach są różne. Z reguły prowadzą politykę destrukcyjną, aby pokazać, że „stare partie establishmentu” są niezdolne do działania i zużyte. Tematem najważniejszym, również na poziomie parlamentów regionalnych, są sprawy związane z imigracją. Fakt, że AfD już zapowiedziała wniosek o stworzenie komisji śledczej w sprawie polityki Angeli Merkel wobec uchodźców daje asumpt do przypuszczenia, że również w Bundestagu wspomniany temat zdominuje agendę AfD⁵².

⁵¹ D. Bebnowski, *Die Alternative für Deutschland. Aufstieg und gesellschaftliche Repräsentanz einer rechten populistischen Partei*, Wiesbaden 2015, s. 36.

⁵² Por. B. Ruhose, *AFD im Bundestag: 15 Empfehlungen für den parlamentarischen Alltag*, Berlin, Oktober 2017; <http://www.progressives-zentrum.org/wp-content/uploads/2017/10/>

Stary Bundestag zmienił jeszcze regulamin, żeby pierwsze posiedzenie nowego parlamentu nie mogło być otwarte przez prezydenta-seniora z AfD. Wedle obecnych regulacji otwiera pierwsze posiedzenie poseł z najdłuższym stażem parlamentarnym. Jest nim Wolfgang Schäuble (CDU), który od 45 lat jest członkiem Bundestagu. On prawdopodobnie będzie też nowym przewodniczącym Bundestagu. Ten urząd będzie bardzo ważny, aby od samego początku zadbać o respektowanie regulaminu Bundestagu i o wstrzymywanie możliwych nadużyć parlamentu przez posłów AfD.

Partia ta jest jednak wzmocniona wynikiem wyborów. Otrzymuje ona również dodatkowe środki finansowe, np. prawdopodobnie prawie 16 mln euro rocznie tylko na pracę klubu parlamentarnego⁵³. Z drugiej strony można zaobserwować równocześnie w AfD jedną stałą cechę, która charakteryzuje prawie wszystkie partie skrajnej prawicy w Niemczech: kłótnie wewnętrzne. Dotyczy to np. klubów parlamentarnych AfD w parlamentach regionalnych⁵⁴. Już dzień po wyborach Frauke Petry opuściła konferencję prasową zarządu AfD, wystąpiła z klubu AfD w Bundestagu i krótko później również z partii. Parę dni później następny poseł opuścił klub AfD. Kierownictwo partii było raczej zaskoczone, że klub ma aż 94 członków. Już przed wyborami w kierownictwie była mowa o tym, że „nie każdy kandydat na tylnych miejscach list będzie wzbogaceniem klubu” i że ze względów taktycznych może nawet być korzystniej mieć mniejszą, ale wyższej jakości i łatwiej kontrolowalną frakcję niż duży, skłócony i skandalizujący klub parlamentarny⁵⁵.

Obecność partii skrajnej prawicy w Bundestagu stanowi cezurę w najnowszej historii Republiki Federalnej Niemiec. Ton debat parlamentarnych będzie z pewnością bardziej szorstki. Wobec ledwie czteroletniego istnienia AfD badacze społeczni, a politolodzy w szczególności, dysponują jeszcze niewystarczającą ilością materiału empirycznego, aby ocenić działalność tej partii np. w parlamentach regionalnych. Warto zająć się

DPZ-Discussion-Paper_Umgang-mit-der-AfD-im-parlamentarischen-Alltag.-15-Handlungsempfehlungen-aus-der-Praxis_Fedor-Ruhose.pdf (dostęp: 13.10.2017).

⁵³ B. Peters, S. Jannasch, *Neue Macht. Als drittgrößte Fraktion im Bundestag hat die AfD Anspruch auf viel Geld und Privilegien*, „Süddeutsche Zeitung” 27.09.2017, s. 5.

⁵⁴ Pod koniec września 2017 r. kluby AfD liczyły w Saksonii 11 z 14 wybranych, w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 13 z 18, w Turyngii 8 z 11, w Bremie 1 z 4, itp. Por. zestawienie *Schwund bei den AfD-Abgeordneten*, tamże.

⁵⁵ Por. J. Bender, *Schlachtfeld AfD. Rechte Risikofraktion mit freien Radikalen*, „FAZ” 28.09.2017; <http://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/schlachtfeld-afd-rechte-risikofraktion-mit-freien-radikalen-15216186.html> (dostęp: 13.10.2017).

bliżej takimi sprawami, jak zmianą sceny skrajnej prawicy przez ustanowienie AfD. Jak zachowują się partie „establishmentu” wobec AfD? Czy traktują ją jako „pariasa” lub jako „normalną” partię?⁵⁶ Mało badane jest korzystanie AfD z sieci społecznościowych dla komunikacji wewnętrznej, jak i dla prezentacji na zewnątrz. W kampanii wyborczej do Bundestagu AfD korzystała przede wszystkim z mediów elektronicznych. Ciekawym pytaniem jest również kwestia rozwoju wewnętrznego partii. Pierwsze analizy składu frakcji AfD w Bundestagu pokazują, że wśród posłów można odróżnić przynajmniej trzy skrzydła: duża część reprezentuje „konserwatywną CDU lat 80.⁵⁷”, druga grupa to znaczące skupisko sił skrajnej prawicy, a względnie słabo są obecni w tej frakcji reprezentanci ekonomiczno-liberalnego skrzydła, które zdominowało partię przy jej założeniu⁵⁸. Ciekawe będzie również, czy wyborcy „centrum”, którzy głosowali za AfD, będą zadowoleni z jej postępowania w parlamencie. Nowa kadencja Bundestagu zapowiada się bardzo interesująco dla aktorów sceny politycznej, dla jej analityków, ale również dla szerokiej publiczności.

STRESZCZENIE

Autor analizuje powstanie i wejście do Bundestagu prawicowo-populistycznej partii AfD na tle innych partii skrajnej prawicy w Niemczech powojennych. Przedstawia się program tej partii i jej odłamy wewnętrzne oraz pokazuje zmiany w elektoracie skrajnej prawicy, który już nie jest marginesem społecznym, tylko pochodzi „z samego centrum” społeczeństwa. Analizowane są również społeczny profil AfD oraz jej kampania wyborcza, w której problemy związane z imigracją były

⁵⁶ Załączki takiej współpracy frakcji CDU z AfD można było zaobserwować w Landtagu Saksonii-Anhalt.

⁵⁷ Konserwatywna CSU i CDU lat 1980. oraz zapowiedziany wówczas przez Helmuta Kohla „przełom umysłowo-moralny” przeciwko duchowi czasu 1968 r. przyświeca także Frauke Petry w nowym projekcie politycznym. Popiera ona założoną tuż przed wyborami do Bundestagu partię „Die Blaue Partei” (Partia Niebieska). Według niej kolor niebieski został politycznie popularyzowany pierwotnie przez CSU w Bawarii i symbolizuje „konserwatywną, ale też wolnościową politykę w Niemczech i w Europie”. Petry chce propagować koncepcje konserwatywne przez Partię Niebieską, ale także przez „niebieski ruch obywatelski”; *Petry will mit Blauen CSU angreifen* (13.10.2017); <http://www.n-tv.de/politik/Petry-will-mit-Blauen-CSU-angreifen-article20081073.html> (dostęp: 13.10.2017).

⁵⁸ Por. Ruhose, *AfD im Bundestag...*, s. 2.

dominującym tematem. Na koniec omówione zostały polityczne skutki obecności pierwszej frakcji skrajnej prawicy w Bundestagu.

Klaus Ziemer

**THE AfD'S ENTRY INTO THE BUNDESTAG
– A NEW CHAPTER IN THE HISTORY OF POSTWAR GERMANY**

The article analyzes the origin and the entry into the Bundestag of the right-wing populist party AfD, as compared to other right-wing parties in postwar Germany. It presents the party's program and internal divisions and shows change in the electorate of the extreme right. This electorate is not a margin any longer, but comes "from the very center" of society. The AfD's profile in public is analyzed as well as its electoral campaign in which problems of immigration were dominating. At the end some political consequences of the presence of the first parliamentary group of a right-wing populist party in the Bundestag are discussed and some questions for further research formulated.

KEY WORDS: *Alternative für Deutschland (AfD), right-wing populism, German party system, extreme Right in the Federal Republic, electoral behavior*

Bibliografia

- D. Bebnowski, *Die Alternative für Deutschland. Aufstieg und gesellschaftliche Repräsentanz einer rechten populistischen Partei*, Wiesbaden 2015.
- J. Bender, *Was will die AfD? Eine Partei verändert Deutschland*, Monachium 2017.
- W. Benz (red.), *Fremdenfeinde und Wutbürger: verliert die demokratische Gesellschaft ihre Mitte?* Berlin 2016.
- K. Bergmann, M. Diermeier, J. Niehues, *Die AfD: Eine Partei der sich ausgeliefert fühlenden Durchschnittsverdiener?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen“ 2017, nr 48 (1) 2017.
- O. Decker, J. Kiess, E. Brähler (red.), *Rechtsextremismus der Mitte und sekundärer Autoritarismus*, Gießen 2015.
- O. Decker, J. Kiess, E. Brähler (eds.), *Die enthemmte Mitte. Autoritäre und rechtsextreme Einstellung in Deutschland*, Gießen, drugie wydanie 2016; https://www.boell.de/sites/default/files/buch_mitte_studie_uni_leipzig_2016.pdf (dostęp: 11.10.2017).
- H. Funke, *Von Wutbürgern und Brandstiftern. AfD – Pegida – Gewaltnetze*, Berlin 2016.
- S. Hebel, *Angela Merkel: Die Geburtshelferin der AfD*, „Blätter für deutsche und internationale Politik“ 2017, nr 62 (8).
- G. Hertel, *Die DVU – Gefahr von Rechtsaußen*, Monachium 1998.
- T. Jahn, P. Wehling, *Ökologie von rechts. Nationalismus und Umweltschutz bei der Neuen Rechten und den „Republikanern“*, Frankfurt/M.–New York 1991.

- E. Jesse, I.-C. Panreck, *Populismus und Extremismus. Terminologische Abgrenzung – das Beispiel der AfD*, „Zeitschrift für Politik“ 2017, nr 64 (1).
- C. Leggewie, J. Lichtl, H. Meier, „Hohe Hürden“ sehen anders aus. *Das abermalige Verbotverfahren gegen die NPD. Kritik des Urteils (Teil 3)*, „Recht und Politik“ 2017, nr 2.
- R. Melzer, D. Mothagen (red.), *Wut, Verachtung, Abwertung. Rechtspopulismus in Deutschland*, Bonn 2015.
- 5 Millionen Deutsche: „Wir sollten wieder einen Führer haben...“. Die SINUS-Studie über rechtsextremistische Einstellungen bei den Deutschen, Reinbek 1981.
- J.-W. Müller, *Was ist Populismus. Ein Essay*, Berlin 2016.
- M. Neureiter, *Rechtsextremismus im vereinten Deutschland. Eine Untersuchung sozialwissenschaftlicher Deutungsmuster und Erklärungsansätze*, Marburg 1996.
- W.J. Patzelt, J. Klose, *PEGIDA. Warnsignale aus Dresden*, Dresden 2016.
- K. Priester, *Rechter und linker Populismus. Annäherung an ein Chamäleon*, Frankfurt/M. 2012.
- J. Rosenfelder, *Die Programmatik der AfD: Inwiefern hat sie sich von einer primär euroskeptischen Partei entwickelt?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen“ 2017, nr 48 (1).
- F. Ruhose, *AfD im Bundestag: 15 Empfehlungen für den parlamentarischen Alltag*, Berlin, Oktober 2017; <http://www.progressives-zentrum.org/afd-im-bundestag-15-empfehlungen-fuer-den-parlamentarischen-alltag> (dostęp: 11.10.2017).
- P. Rütters, „Parlamentsfähig“? *Die Abgeordneten der AfD in den Landtagen und Bürgerschaften*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen“ 2017, nr 48 (1).
- W. Schubarth, R. Stöss (red.), *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz*, Opladen 2001.
- B. Sommer, *Prekarisierung und Ressentiments. Soziale Unsicherheit und rechtsextreme Einstellungen in Deutschland*, Wiesbaden 2010.
- R. Stöss, *Die „Republikaner“. Woher sie kommen. Was sie wollen. Wer sie wählt. Was zu tun ist*, Kolonia 1990.
- F. Virchow, M. Lagebach, A. Häusler (red.), *Handbuch Rechtsextremismus*, Wiesbaden 2016.
- V. Weiß, *Die autoritäre Revolte. Die Neue Rechte und der Untergang des Abendlandes*, Stuttgart 2017.
- M. Wildt, *Volk, Volksgemeinschaft, AfD*, Hamburg 2017.